

Українське міжнародне радіомовлення у період «застою» (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х)

О. А. Журавльова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: olha.zhuravliova@gmail.com

Paper received 24.11.16; Accepted for publication 05.12.16.

Анотація: На основі архівних матеріалів розкриті особливості українського міжнародного радіомовлення як частини великого апарату зовнішньополітичної пропаганди Радянського Союзу у період «холодної війни». У статті досліджена діяльність іномовлення у другій половині 60-х–першій половині 80-х років ХХ століття. Визначені організаційна структура «Радіо Київ», передумови створення нових редакцій – німецької та молдавської. Окреслена специфіка ведення систематичної пропаганди та контрпропаганди, радіоперехоплень «ворожих голосів».

Ключові слова: іномовлення, «Радіо Київ», пропаганда, контрпропаганда, УРСР, «холодна війна».

Вступ. У період сучасних інформаційних воєн як ніколи актуальним постає питання ефективності національного іномовлення, яке би доносило світові позицію держави. Історія Всесвітньої служби радіомовлення України, яка і зараз мовить для закордонної аудиторії, розпочалася у 1950 році, у розпал «холодної війни» – ідеологічного та інформаційного протиборства між Радянським Союзом та Сполученими Штатами Америки. Тоді радіостанція з ефірною назвою «Радіо Київ» діяла у системі радянського мовлення, повністю підпорядковуючись інтересам СРСР.

Стислий огляд публікацій за темою. У результаті вивчення літератури та попередніх робіт з аналізованої проблеми можна стверджувати, що історія українського іномовлення не досліджена у повній мірі науковцями.

Вивченням теми міжнародного мовлення та радіо-пропаганди (в основному, зі сторони західних станцій) займалися радянські учені М. Бусленко, П. Гуревич, В. Дубровін, А. Панфілов, В. Ружников, М. Соломатін.

Ідеологічно незаангажовані дослідження з цієї теми з'являються уже після розпаду Радянського Союзу. Про іномовлення у своїх роботах писали українські дослідники О. Гоян, В. Лизанчук, І. Мащенко, В. МIRONЧЕНКО, М. Нагорняк, Л. Павленко, В. Полковенко, Г. Почепцов. Певні аспекти історії іномовлення у своїй монографії «Телерадіомовлення України в міжнародній комунікації» розглянула О. Гресько. Авторка зазначає, що метою українського республіканського іномовлення було створення ідеального образу соціалістичної країни-миротворця за часів «холодної війни» [1, с. 226].

Мета статті – вивчення на основі архівних документів особливостей діяльності українського іномовлення у період «застою», пов'язаний з керівництвом першого (з 1966 року генерального) секретаря ЦК КПСС Леоніда Брежнєва.

Матеріали та методи. Основою дослідження виступають справи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Це документи про діяльність редакції, нормативно-правові акти, тексти передач, листи слухачів тощо. Автором проаналізовані справи фонду №4915 Державного комітету УРСР з питань радіомовлення і телебачення (далі – Держтелерадіо), який опікувався інформаційною політикою України з 1941 по 1991

роки. Також у роботі використані матеріали фонду №1 (Центральний комітет Компартії України) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) – переписка ЦК з Держтелерадіо, плани роботи Комісії по зовнішньополітичній пропаганді та контрпропаганді, довідки, звіти відділів ЦК КПУ тощо.

При підготовці статті використані загальнонаукові та конкретно-наукові методи (теоретичний аналіз та синтез, бібліографічно-описовий, порівняльно-історичний, проблемно-тематичний). При аналізі джерельної бази застосовано історичний метод, який передбачає вивчення об'єктів у хронологічній послідовності.

Історію українського іномовника «Радіо Київ» автор умовно співвідносить з основними віхами історії СРСР у ХХ столітті та ділить на три періоди: діяльність післявоєнні роки та «хрущовська відлигу» (50-ті – перша половина 60-х), у період «застою» (друга половина 60-х – друга половина 80-х) та «перебудови» (кінець 80-х – початок 90-х).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період «застою». Він також співпадає із такими етапами «холодної війни» як розрядка міжнародної напруженості (ослаблення протиборства між СРСР та США) та подальшої «гонки озброєнь» (посилення конфронтації на тлі війни в Афганістані).

Результати та їх обговорення. Перші 12 років від початку створення іномовлення велося лише українською мовою для емігрантів у США, Канаді та Західній Європі. Спочатку це були 2-годинні програми щоденно, за 15 років обсяги мовлення збільшилися до 6 годин на день. Лише у 1962 році розпочала роботу англomовна редакція, матеріали якої були спрямовані на нащадків вихідців із України, які не розуміли української. За даними Держтелерадіо, аудиторію українських програм переважно складали громадяни середнього та похилого віку, англomовних та німецькомовних – молодь.

У 1960-х роках відбулися дві значні події у історії української служби – це початок мовлення німецькою (1966 рік) та молдавською мовами (1968 рік). Німецька редакція базувалася у Києві. Її передачі були спрямовані на європейські країни, а мовлення велося кілька разів на тиждень. Спочатку редакція складалася із трьох співробітників, її очолював Ю. Заболотний. На

початку 1980-х років у редакції числилося уже 14 співробітників.

Молдавську редакцію було створено на виконання постанови ЦК КП України від 20 вересня 1967 року «Про план заходів по посиленню політико-виховної роботи серед населення прикордонних з Румунією областей УРСР і активізації нашого впливу на трудящих і громадськість Соціалістичної Республіки Румунії», а регулярне мовлення розпочалося з 1 вересня 1968 року.

У той час офіційно мовлення молдавською мовою, окрім української, велося у трьох областях – Одеській, Закарпатській та Чернівецькій. Діяльність молдавської редакції іномовлення ідентифікувалася також нібито для молдавського населення у прикордонних регіонах України, хоча насправді мовлення таємно велося на румунську аудиторію.

Спочатку молдавська редакція іномовлення була розміщена у Києві. Для цього до столиці із Чернівців та Кишинєва запросили фахівців (редакторів, дикторів, перекладачів), у тому числі і головного редактора новоствореної структури Б. Беженара. На початку 1970-х років редакцію перенесли до Чернівців, оскільки там було легше укомплектувати її належними кадрами та здійснювати кваліфікований контроль за її програмами [3, арк. 105]. Відповідальність за її роботу та забезпечення основними матеріалами залишалася за Держтелерадіо УРСР та Управлінням мовлення на зарубіжні країни. Керівником молдавської редакції був призначений Д. Горбатюк.

Щодо мотивів створення молдавської редакції існує кілька версій. Як зазначає дослідниця Павленко, такий вибір був зумовлений бажанням керівництва Радянського Союзу здійснити посилення впливу на Румунію через її територіальні претензії до УРСР та тогочасний зовнішньополітичний курс. Зокрема, це стосувалося політики дружби та співробітництва румунської влади з КНР у період погіршення китайсько-радянських відносин [2, с. 90]. Іншою причиною авторка називає вторгнення військ країн соціалістичного табору у Чехословаччину у серпні 1968 року, яке засудила Румунія. Дослідниця Гресько також називає причиною створення редакції симпатії румунської влади до Китаю на фоні різкого погіршення відносин між КНР та СРСР. Вона наводить приклад збройного конфлікту за острів Даманський у березні 1969 року [1, с. 236].

Однак варто зауважити, що відповідно до архівних документів, робота над створенням молдавської редакцією розпочалася задовго до вищезгаданих подій. Очевидно, передумовами започаткування мовлення саме на румунський напрямок був комплекс факторів у зв'язку із зовнішньополітичним курсом Бухаресту.

Перший секретар ЦК Компартії України Петро Шелест у своєму щоденнику за серпень, 1968 року (фактично напередодні офіційного початку мовлення молдавської редакції) зазначав, що через міжнародну обстановку вкрай необхідно посилювати пропагандистську та ідеологічну роботу. «Потрібно провести нараду журналістів республіки. Виступити перед ними, розповісти про всю складність міжнародної ситуації і краще зосередити увагу на європейських питаннях. Вжити заходів до посилення нашої контр-

пропаганди» [10, с. 433]. Тобто, простежуємо, що діяльність радянських ЗМІ була безпосередньо пов'язана із міжнародними подіями та реакцією на неї влади.

У роботі українського іномовлення, як і загалом радянського, можна виділити два основні напрями – це власне пропаганда та контрпропаганда. У першому випадку, автори готували для закордонного слухача програми, які висвітлювали з позитивного боку внутрішню та зовнішню діяльність СРСР, переваги радянського способу життя, зображували недоліки капіталізму тощо.

З іншого боку, співробітники радіо систематично та виважено реагували на події у світі, повідомлення у ЗМІ щодо Радянського Союзу та України. Такі вказівки надавалися керівництву Держтелерадіо безпосередньо з Центрального Комітету Компартії України, що підпорядковувався Москві. Для цього готувалися звіти профільних відомств та організацій (МЗС УРСР, товариство «Україна», Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами). У фокус радянських чиновників потрапляли численні західні публікації про Голодомор в Україні 30-х років, релігійні утиски, арешти дисидентів, акції українських емігрантських організацій, заяви політиків щодо України та Радянського Союзу.

Також Держтелерадіо УРСР за вказівкою ЦК здійснювало перехоплення «ворожих» радіостанцій, що вели програми українською мовою. Прийом та запис зарубіжних програм здійснювався спеціально створеною редакцією зарубіжної радіоінформації, далі тексти розшифровувалися та надсилалися відповідним органам. На основі цих матеріалів готувалися звіти, рекомендації працівникам щодо тем матеріалів – як для іномовлення, так і для внутрішньої пропаганди.

Наприклад, у 1974 році на вимогу ЦК було виконано ряд заходів для зниження кампанії на захист за кордоном дисидента Валентина Мороза, якого було двічі засуджено за антирадянську пропаганду (спочатку на 4, а потім на 14 років позбавлення волі) [7, арк. 20].

У секретному документі ЦК за 1979 рік, за підписом завідувача відділу пропаганди та агітації ЦК КПУ Л. Кравчука, йшлося про те, що після введення радянських військ в Афганістан «буржуазні радіостанції буквально заповнили ефір передачами, що спотворюють факти реального життя, принципи радянської зовнішньої політики». І як результат, повідомлялося, що на українському телебаченні і радіомовленні були підготовлені близько 100 виступів робітників, колгоспників, представників інтелігенції, які «активно підтримали рішення Радянського уряду, викрили неспроможність буржуазної пропаганди» [9, арк.26].

Співробітники ЦК регулярно готували піврічні «координаційні плани попереджувальних контрпропагандистських заходів». У них вказувалися дати та події, у зв'язку з якими передбачалися можливі «інсинуації ворожої пропаганди з-за кордону», визначалися відповідальні за контрпропаганду відомства, терміни поширення та зміст контрпропагандистських матеріалів.

Так, згідно з планом «попереджувальних контрпропагандистських заходів» на перше півріччя 1985

року ЦК пропонувало такі теми для програм українського іномовлення: про гуманізм миролюбного зовнішньополітичного курсу КППС (до річниці прийняття Верховною Радою закону про захист миру); про становище жінок при соціалізмі і порушення прав в капіталістичному суспільстві (до Міжнародного жіночого дня); передача, у тому числі і у друковані видання на закордон, викривальних матеріалів про «так званий штучний голод» в Україні в 1932–1933 рр., викривальні матеріали щодо спроб героїзації на Заході ОУН-УПА, програми про співробітництво фашистів та націоналістів та ін. [8].

Метою діяльності іномовлення було створення якісного, грамотного продукту, який би ефективно впливав на аудиторію. Автори не повинні були допускати фактологічних помилок, не було прямого завдання поширювати брехню і недостовірні факти. Навпаки, потрібно було на основі реальних фактів, посиляти на наукові роботи та статистику довести та аргументувати точку зору радянської влади. Для цього долучалися провідні фахівці з різних сфер, учені, політичні та громадські діячі, які у необхідному ідеологічному руслі коментували події, готували розлогі звіти для підтвердження позиції СРСР. За роботою журналістів здійснювався суворий контроль та цензура.

Для підготовки програм із Москви щоденно надсилалися інформаційні повідомлення та коментарі на міжнародні теми. Співробітники редакцій готували інтерв'ю, репортажі, виступи, документальні радіокомпозиції. Велися такі постійні рубрики: «Як ми живемо», «Поштова скринька», «Союз незламний», «Радіоподорожі Радянською Україною», «У світлі фактів», «Анатомія антикомунізму», «Знайте про них правду», «Сіонізм без маски» та ін.

Основними джерелами інформації про події у світі для працівників іномовлення, відповідно до документів, були радіоперехоплення та друковані видання (дуже часто використовували бюлетень Українського товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном). При цьому у своїх зверненнях до ЦК керівництво Держтелерадіо неодноразово скаржилося на недостатню кількість іноземної преси.

Надзвичайна увага при підготовці текстів приділялася ідеологічній складовій, за якою стежили у найвищому керівному органі республіки. За результатами численних перевірок роботи творчого колективу іномовлення, неодноразово можна було зустріти зауваження до їх діяльності зі сторони ЦК про те, що вони «погано володіють методом узагальнення», допускають смислові та фактичні помилки, використовують незрозумілі терміни, поверхнево показують роботу парторганізацій, передають слухачеві приземлені та одноманітні образи рядових комуністів тощо.

Цікаво відмітити, що у випадку з українським іномовленням, існували певні національні особливості. Орієнтуючись саме на емігрантів, працівникам дозволялися певні поступки, аби привернути до себе аудиторію. Як зазначає дослідниця Гресько, на 70-80% інформаційні випуски готувалися у Москві, їх лише перекладали мовами редакцій для ефіру. А решті матеріалів додавали «українського шарму» [1; с. 236-237].

Так, наприклад, у ефірі звучали українські народні пісні, поезія та проза українських письменників. При цьому, у програмах для США та Канади не повинно було бути прямого атеїстичного забарвлення, яке могло б відштовхнути аудиторію, оскільки значна її частина знаходилася під впливом української греко-католицької чи автокефальної православної церкви [6, арк.66].

Як зазначав у 1985 році голова Держтелерадіо М. Охмакевич «недостатньо прагнути тільки поліпшення поінформованості західного слухача, в першу чергу треба створювати перед аудиторією широку панораму життя радянських людей, планувати пропагандистські і контрпропагандистські заходи в розрахунок на тривалу перспективу, оперативно аналізувати ситуацію у регіонах мовлення, вести розмову наступально і водночас з належною гідністю, використовувати живі приклади і яскраві факти, не збиваючись на політичну тріскотню або лайливий тон» [4, арк.23].

Про аудиторію іномовлення співробітники радіо дізнавалися переважно на основі листів слухачів, які тисячами щорічно надходили до столиці України. Попри те, що основною цільовою аудиторією «Радіо Київ» були емігранти в США, Канаді та Західній Європі, програми чули у різних куточках світу.

Наприклад, за даними відділу листів Держтелерадіо, який почав активно аналізувати відгуки аудиторії та готувати регулярні огляди з 70-х років, у 1985 році було одержано 10478 листів з 54 країн світу. Редакція передач українською мовою отримала 1007 листів (найбільшу кількість з Канади, США, Англії, Франції, Польщі, Австралії, ФРН, Бельгії, Аргентини); редакція англійською мовою – 5881 лист (з США, Англії, Японії, Канади, Нової Зеландії, Фінляндії, Італії, Голландії, Австралії); редакція німецькою мовою – 5590 (з ФРН, НДР, Австрії, Західного Берліна, Голландії, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу, США) [5].

Наскільки насправді ефективним та популярним було українське іномовлення, важко визначити. Окрім статистики по листах, відсутні об'єктивні дослідження про аудиторію «Радіо Київ».

Висновки. Українське іномовлення було складовою частиною радянської зовнішньополітичної пропаганди і контрпропагандистської діяльності. Редакції «Радіо Київ» працювали у структурі Держкомітету з питань телебачення і радіомовлення, діяльність якого контролював відділ агітації пропаганди ЦК КПУ. Радянська радіопробанди була однією із важливих складових «холодної війни» з США. Співробітники радіо готували для закордонної аудиторії передачі про внутрішню та зовнішню діяльність СРСР, контрпропагандистські матеріали. Цільовою аудиторією української служби іномовлення були емігранти у Канаді, США, країнах Західної Європи.

У 1966 році до мовлення українською та англійською мовою приєдналася німецька редакція, у 1968 – молдавська, спрямована на румунського слухача. Створення останньої було пов'язано із зовнішньополітичним курсом Румунії. Після проголошення незалежності України редакція продовжила свою роботу і існує нині вже як «румунська».

Тематика та зміст радіопередач суворо регулювалися партією. Велика увага приділялася ідеологічній

складовій матеріалів – відійти у текстах від визначеної ЦК КПУ та ЦК КПРС політики було майже немо-

жливо, оскільки вони затверджувалися та прочитувалися перед виходом в ефір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гресько О. В. Телерадіомовлення України в міжнародній комунікації: монографія / О. В. Гресько. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – 304 с.
2. Павленко Л. Г. Всесвітня служба радіомовлення України: тематика та структура радіопрограм: дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.01 / Павленко Людмила Григорівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2010. – 191 арк.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4915. – Оп. 1. – Спр. 5634. – 287 арк.
4. Там само. – Оп. 2. – Спр. 2309. – 57 арк.
5. Там само. – Оп. 2. – Спр. 2343.– 255 арк.
6. Там само. – Оп. 2. – Спр. 2915. – 71 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1045. – 24 арк.
8. Там само. – Оп. 25. – Спр. 2859. – 133 арк.
9. Там само. – Оп. 25. – Спр. 1884. – 33 арк.
10. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду»: спогади, щоденники, документи, матеріали / Заг. ред. та вступ Ю. Шаповала. – К.: АДЕФ–Україна, 2011. – 1120 с.

REFERENCES

1. Gresko O. V. Ukrainian broadcasting in the international communication: monograph / O.V Gresko. – K.: Publishing and Printing Center «Kyiv University», 2016. – 302 p.
2. Pavlenko. L. H. Radio Ukraine International: subjects and structure of radio programs: PhD diss. (social comm. sci.): 27.00.01/ L.H. Pavlenko; Institute of Journalism, Taras Shevchenko National University of Kyiv. – K., 2010. – 191 p.
3. Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 5634. – 287 ark.
4. Ibid. – Op. 2. – Spr. 2309. – 57 ark.
5. Ibid. – Op. 2. – Spr. 2343.– 255 ark.
6. Ibid. – Op. 2. – Spr. 2915. – 71 ark.
7. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. – F. 1. – Op. 25. – Spr. 1045. – 24 ark.
8. Ibid. – Op. 25. – Spr. 2859. – 133 ark.
9. Ibid. – Op. 25. – Spr. 1884. – 33 ark.
10. Shelest P. «The true judgment of history still awaits us»: memoirs, diaries, documents, materials / edited by J. Shapoval. – K.: ADEF-Ukrainia, 2011. – 1120 p.

Ukrainian international broadcasting during the period of «stagnation» (second half of 1960-s – first half of 1980-s) Zhuravlova O.

Abstract. Based on archival materials, author exposes the features of Ukrainian international broadcasting as a part of large Soviet foreign propaganda apparatus during the Cold War. The article investigates the activities of international radio station in the second half of the 1960-s and the first half of the 1980-s. It has been defined organization structure of «Radio Kyiv», the background of foundation new editorial offices – German and Moldovan. The specific of systematic propaganda and counterpropaganda, interception of «enemy voices» have been depicted.

Keywords: international broadcasting, «Radio Kyiv», propaganda, counterpropaganda, Ukrainian SSR, Cold War.

Украинское международное радиовещание в период «застоя» (вторая половина 1960-х - первая половина 1980-х) Журавлёва О.

Аннотация. На основе архивных материалов раскрыты особенности украинского международного радиовещания как части большого аппарата внешнеполитической пропаганды Советского Союза в период «холодной войны». В статье исследована деятельность редакций иновещания во второй половине 60-х-первой половине 80-х годов XX века. Определены организационная структура «Радио Киев», предпосылки создания новых редакций – немецкой и молдавской. Обозначена специфика ведения систематической пропаганды и контрпропаганды, радиоперехвата «вражеских голосов».

Ключевые слова: иновещание, «Радио Киев», пропаганда, контрпропаганда, УССР, «холодная война».